

УДК 930:255.6-545:623.444.4

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.58.13699>

ДО ПИТАННЯ ПРО HASTA CAELIBARIS

Андрій ТОКАРЕВ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
кафедра стародавнього світу та середніх віків
пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022
e-mail: a.m.tokarev@karazin.ua
ORCID 0000-0003-1069-5291

Загадковий обряд *hasta caelibaris*, ймовірно відроджений в епоху імператора Августа, породив в історіографії нескінченну дискусію та численні інтерпретації, що іноді суперечать одна одній. Ситуація ускладнюється тим, що повідомлення джерел про *hasta caelibaris* вкрай нечисленні та лапідарні. Все це дає можливість знову розглянути це питання і спробувати з'ясувати, як міг виглядати целібарний спис, для чого він використовувався у весільному ритуалі і яка була мета церемонії. На наш погляд, забобони за часів раннього Принципату, пов'язані з надприродними можливостями списа, який був вибитий з тіла мертвого глadiatora, зберегли надзвичайно давні вірування про магічні властивості переможного списа, обарвленого в крові ворога. Спочатку, як можна вважати, такий спис відправляв молодий воїн своїй нареченій, бажаючи таким чином вийти з категорії *caelebes* і укласти шлюб. Сам спис – *hasta caelibaris* – являв собою сабінський спис-“куріс”, запозичений римлянами, котрий використовувався на війні, а пізніше і в глadiatorських боях. Його залізний наконечник, схоже, був зігнутий навмисно з метою магічної обережності. Можна тільки припускати, як целібарний спис використовувався, щоб упорядкувати волосся нареченої, – з його допомогою волосся або пригладжувалось плоскою частиною списа, або вістрям чи гострою гранню проводили по голові, щоб розділити волосся на проділ. Сама по собі зачіска нареченої *seni crines*, яка робилася за допомогою *hasta caelibaris*, і являла собою шість кіс, обгорнутих навколо голови і переплєтених за допомогою стрічок зі священної вовни, вказувала на зв'язок нареченої з місячним божеством і його могутністю та “зберігала” магічні властивості, які надавали їй сил. Мета церемонії *hasta caelibaris* полягала в наступному. Це був магічний ритуал, під час якого військовий спис, що мав потрібну “чарівну” силу (його власні надприродні можливості подвоював наконечник із заліза, а людська кров на ньому потроювала їх), торкався жіночого волосся, яке запліталось у спеціальну зачіску *seni crines* (яка також мала величезну магічну силу), щоб за допомогою цієї об'єднаної чудодійної енергії захистити нареченого та наречену під час весільних обрядів та забезпечити жіночу плодючість і міцний шлюб.

Ключові слова: *hasta caelibaris*, целібарний спис, *seni crines*, “шість пасм”, магічний обряд.

Імператор Август, захопивши владу, оголосив про “відновлення” (*restitutio*) старовинних традицій, ритуалів та звичаїв¹. Тому не дивний інтерес його сучасників до давніх часів та звичаїв предків. Так, Марк Веррій Флакк, римський антиквар, автор знаменитого лексикону “*De verborum significatu*”, в якому він тлумачив малозрозумілі та застарілі слова, у тому числі згадує про *hasta caelibaris* – якийсь спис, що використовувався під час шлюбної церемонії. Дуже показово, що цей ритуал був відроджений за часів Августа, на це, ймовірно, вказує Овідій (Ovid., *Fasti*, II, 559–560), який першим із античних авторів, що до нас дійшли, про нього повідомляє. У той самий час, втративши згодом своє справжнє призначення, *hasta caelibaris* використовувалась швидше з мотивів консерватизму, аніж із реальною практичною метою; цим і пояснюються нечисленні, а іноді й вимушені, домисли стародавніх авторів щодо пояснення сенсу цього конкретного і вже незрозумілого на той час ритуалу.

Ситуація ускладнюється тим, що повідомлення джерел про *hasta caelibaris* вкрай нечисленні та лапідарні. Відповідно, наведемо їх повністю. Це свідчення Овідія, Веррія Флакка (в перекладі Павла Діакона), Плутарха, Тертуліана, Арнобія та Клавдія Клавдіана:

“*Nec tibi, quae cupidae matura videbere matri, / comat virgineas hasta recurva comas*” (Ovid., *Fasti*, II, 559–560³);

¹ Андрей Токарев, “Место лозунга *res publica restituta* и политики *restitutio* в политико-идеологическом урегулировании Октавиана 28–27 гг. до н.э.”, *Древности-2010: Харьковский историко-археологический ежегодник*, вып. 9. (Харьков: НТМТ, 2010), 37–49.

² “Та й тобі, хоч твоїй ти і здаєшся матері зрілою, / Нехай не розчесе спис гнутий дівочих кучерів”.

³ Тут і далі переклад авт. – А. Т.

“Caelibari hasta caput nubentis comebatur, quae in corpore gladiatoris stetisset abiecti occisique, ut, quemadmodum illa coniuncta fuerit cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro sit; vel quia matronae Iunonis Curitis in tutela sint, quae ita appellabatur a ferenda hasta, quae lingua Sabinorum Curis dicitur; vel quod fortes viros genituras ominetur; vel quod nuptiali iure imperio viri subiicitur nubens, quia hasta summa armorum et imperii est. Quam ob causam viri fortes ea donantur, et captivi sub eadem veneunt, quos Graeci δορυαλκτους et δορυκτутους vocant⁴” (Paul., 55, 3 L caelibari hasta);

“διὲρ τί τῶν γαμουμένων ἀρχὴν δορατίου τὴν κόμην διακρίνουσιν; ῥα σύμβολόν στί τοῦτο τοῦ βίῃ καν μετρ πολέμου γαμῶσθαι τῆς πρώτας, “ μανθάνουσιν νδράσι, συνοικοῦσαι μαχίμοις καν πολεμικοῦς θρυπτον καν θηλυν καν φελζ προσίεσθαι καλλωπισμόν; ἐσπερ Α Λυκοζργος πх πρίονος καν πελέκεως κελεύσας τῆς θυρώματα таῦς οοκίας ποιεῖν καν τῆς @ροφάς, λλс δг мт χρζσθαι тх парάπαν ργαλείс, πῆσαν ξέβαλε περιεργίαν καν πολυτέλειαν. “ τὴν διάστασιν ἀννίττεται тх γιγνόμενον, ас μόνс σιδήρс τοῦ γάμου διακριθησομένου; “ τῆς μγν πλεφста τῶν γαμικῶν εἰς τὴν -ραν νζпто; -рас δ½ Ιερхν тх дору νενόμισται, καν τῶν γαλμάτων αРтЗс дорути στήριζεται τῆς πλεφста καν ΚυρФтис ! θεсс πωνόμασται, тх γρр дору ‘κύριν’ κάλουν ο1 παλαιοί: διх καί φаси ΚυрФнов @νομασθζναι тхν ‘νυάλιον’” (Plut., Quaest. Rom., 87);

“Quid, quod etiam haec nostrae etiam habitu mutationem aetatis confitentur, simulque se mulieres intellexerunt, de virginibus educantur? a capite quidem ipso deponentes quod fuerunt vertunt capillum et *acu lascivior* comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisim apertam professae mulieritatem⁶” (Tert., Virg. Vel., 12, 3);

“Nubentium crinem caelibari hasta mulcetis?” (Arnob., II, 67);

“Ipsa caput distinguit acu, substringit amictus; / Flammea virgineis accommodat ipsa capillis⁸” (Claud., Epithal., 284–285).

Цілком не дивно, що подібний стан справ породив в історіографії нескінченну дискусію та численні інтерпретації, які нерідко суперечать одна одній.

У середині XIX ст. німецький вчений Август Россбах у своїй монографії “Дослідження римського шлюбу” висловив припущення, що целібарний спис використовувався для формування особливої зачіски *seni crines*. При цьому прикладання списа до голови нареченої на римському весіллі було більш раннім і застарілим звичаєм стригти волосся нареченої за допомогою якогось інструменту⁹.

Цей здогад підтримав Ганс Драгендорф, який бачив у жриці Вести одвічну наречену, а в *capitio* (церемонія прийняття в весталки дівчат, коли вони обстригали своє волосся і вішали його на священне

⁴ “Волосся тієї, що виходить заміж, упорядковувалися целібарним списом, що застряг в тілі поваленого і умертвленого глadiatora, щоб так само, як він був пов’язаний з тілом глadiatora, вона сама була пов’язана з чоловіком; або тому, що матрони знаходилися під захистом Юнони Куріти (Curitis), названої так від списа, що вона носила, який на мові сабінян називається *curis* (curis); або тому, що це віщувало народження хоробрих чоловіків; або тому, що за правом шлюбу наречена підпорядковується владі чоловіка, оскільки спис є найкращою зброєю та символом найвищої влади. З цієї причини їм нагороджуються хоробрі мужі, а бранці, яких греки звуть *дпсхблфпй* (завойовані списом, тобто захоплені на війні) і *дпсхблфЮфпй* (здобуті списом, тобто бранці), під ним продаються”.

⁵ “Чому волосся у наречених поділяють на проділ вістрям спису? Може, цим хочуть нагадати, що перші дружини римлян були здобуті силою і за допомогою зброї? Або ж нареченим нагадують, що вони виходять заміж за хоробрих воїнів і повинні задовольнятися простими, скромними та невигадивими прикрасами? Адже так само Лікурт, заборонивши користуватися для виготовлення дверей і дахів чим-небудь, окрім сокири та пили, викоренив цим усяку розкіш і будь-яку надмірність. Чи під цим розуміють, що лише залізо може розірвати шлюб? Чи річ у тому, що майже всі шлюбні обряди були пов’язані з Юноною, а спис теж вважали посвяченим їй? Юнону часто зображують, що вона спирається на спис, і звідси зветься Курітою, оскільки спис древні називали “куріс”; тому й Марс, як кажуть, носив ім’я Квірина”.

⁶ “Що ж сказати про те, що й ці наші [дівчата] все ще виражають зміну віку зміною вбрання, і як тільки вони відчули себе жінками, їх виводять із числа дів. Притому, відмовляючись (починаючи безпосередньо з голови) від старого вигляду, вони змінюють зачіску і дуже *неприсстойною шпилькою* заколюють собі кучері, відкрито заявляючи волоссям, котре прибрано з чола, про свою жіночу зрілість”.

⁷ “Чи розправляєте ви волосся тих, хто виходять заміж, целібарним списом?”.

⁸ “Шпилькою зачіску ладить сама, і хустку в’яже; / Сама покладає фату вогняну на кучері дівочі”.

⁹ August Rossbach, *Untersuchungen über die römische Ehe*. (Stuttgart: C. Macken, 1853), 289–291; порів. також: Joachim Marquardt, *Das Privatleben der Römer*. (Leipzig: S. Hirzel, 1886), 46, n. 2; Madeleine Rage-Brocard, *Rites de Mariage: La Deductio in Domum Mariti*. (Paris: Gautier, 1934), 21, n. 5; Susan Treggiari, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the time of Ulpian*. (Oxford: Clarendon Press, 1991), 163. Схожий погляд був популярним ще нещодавно, тільки в 1993 р. Л. Ля Фоллетт і Р. Воллас довели, що немає жодних переконливих доказів, що римській нареченій підстригали волосся (Laetitia La Follette and Rex Wallace, “Latin *Seni Crines* and the Hair Style of Roman Brides”, *Syllecta Classica* 4 (1993): 43–48).

¹⁰ Hans Dragendorff, “Die Amstracht der Vestalinnen”, *Rheinisches Museum für Philologie* 51 (1896): 281.

дерево, див., напр., Plin., XVI, 235) – шлюбний ритуал. В результаті він дійшов до висновку, що шлюб був повинен, як і *carpio*, включати принесення в жертву волосся нареченої¹⁰.

Ернст Самтер дотримувався тієї ж точки зору і бачив у *hasta caelibaris*, яку Овідій описує як *recurva*, інструмент із вигнутим лезом, дуже схожим на серп, який використовувався у давнину для обрізання чого-небудь¹¹.

Ця гіпотеза була прийнята і розвинена цілим рядом істориків і філологів, які бачили в *hasta caelibaris* певний перукарський інструмент, за допомогою якого нареченій робили особливу зачіску. Вони вказували, що повідомлення Веррія Флакка про те, що “весільний спис” має бути витягнутим з тіла мертвого гладіатора, є одним із найдивніших у всій римській літературі, присвяченій весільним звичаям. Ніхто з античних авторів не підтверджує свідчення глосатора, хоча Пліній Старший і зазначає, що римляни наділяли магичною силою списи або стріли, які дістали з тіла загиблої людини¹². Свого часу Анрі Ле Боннік зробив змістовний огляд подібних робіт. Так, були такі припущення як: “вигнутий жезл, яким завивають волосся нареченої”, “дротик або голка з загнутим кінчиком”, “призначена для волосся голка, якою упорядковували косу нареченої”, “невеликий інструмент або голка, за допомогою якої волосся нареченої поділялися на шість частин”¹³. Французький історик цілком справедливо вказує, що всі ці інтерпретації – чиста уява, немає жодних свідчень, які доводять, що волосся римської нареченої будь-коли остригалось¹⁴. Крім того, він нагадує, що ми знаємо назву голки для укладання волосся латиною – це *discerniculum*, його використання було майже таким самим, як і у нашого гребінця: загострена сторона використовувалась для розділу волосся¹⁵.

Втім, у 80-ті рр. XX ст. двоє італійських дослідників спробували відродити цю гіпотезу. Грунтуючись на даних Клавдіана, який говорить про шпильку (*acus*), і Тертуліана, який згадує “непристойну шпильку” (*acus lascivior*), Луїджі Сенсі припускає, що *hasta caelibaris* могла виглядати як шпилька для заколювання волосся особливої списової (фалосоподібної) форми, подібної до конфігурації спису, який використовувався в гладіаторських іграх, та до зовнішнього вигляду списа Юнони Куріти, захисниці матрон¹⁶.

У свою чергу Маріо Тореллі, спираючись на свідчення Овідія, бачить подібність між *hasta recurva* і багром, за допомогою якого тіла вбитих гладіаторів відтягували з арени, і відповідно гадає, що *hasta caelibaris* – це щось схоже на в'язальний гачок, тобто вона була потрібна для закріплення зачіски¹⁷. Однак багато вчених відкидають цю точку зору, оскільки малоімовірно, щоб Веррій Флакк, говорячи про *hasta caelibaris*, натякав на такий зневажний предмет як *uncus*, який також використовувався для того, щоб витягати тіла страчених з в'язниці до Тибру або *ad scalas Gemonias*. Крім того, Веррій Флакк живає термін *hasta* (спис), а не *uncus* (багор)¹⁸.

Частина вчених у своїх дослідженнях спирається на повідомлення Веррія Флакка про те, що в церемонії використовувався справжній спис. Андреас Альфольді у великій та змістовній статті вказує, що сама *hasta* була символом магичної та ритуальної влади у римлян¹⁹.

Герберт Дженінгз Роуз, коментуючи наївні спроби Плутарха пояснити призначення целібарного списа, зазначає, що в церемонії дійсно використовувався справжній спис, який в очах римлян мав

¹¹ Ernst Samter, *Familienfeste der Griechen und Römer*. (Berlin: G. Reimer, 1901), 58–59.

¹² “Probabilius id facit hasta velitaris evulsa corpori hominis, si terram non attigerit. Eosdem enim inlata effectus habet. Sic et sagittas corpori eductas, si terram non attigerint, subiectas cubantibus amatorum esse Orpheus et Archelaus scribunt (Успішний результат [пологів] більш вірогідний, коли використовується витягнутий з людського тіла велитський спис, якщо він не торкнувся землі. Ефект буде подібним, якщо його [спис] внесуть усередину [будинку]. Так само, як пишуть Орфей і Архелай, і стріли, вийняті з [людського] тіла, якщо вони не торкалися землі, підкладалися як приворотний засіб під ліжко тим, хто на ньому лежав)” (Plin., XXVIII, 6, 34).

¹³ Henry Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, *Revue des Études Latines* 54 (1976): 123–124.

¹⁴ Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 124.

¹⁵ М. Теренцій Варрон прямо про це говорить: “Discerniculum quo discernitur capillus (“Розділювач” [так називається] від того, що їм розділяється волосся)” (Varr., L. L., V, 129).

¹⁶ Luigi Sensi, “Ornatus e status sociale delle donne Romane”. *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia Perugia* 4 (1980/81): 59.

¹⁷ Mario Torelli, *Lavinio e Roma. Riti iniziatici e matrimonio tra archeologia e storia*. (Rome: Quasar, 1984), 35.

¹⁸ Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 117; Laetitia La Follette, “The Costume of the Roman Bride”, *The World of Roman Costume*, edited by Judith Lynn Sebesta, Larissa Bonfante. (Madison: The University of Wisconsin Press, 2001), 59; Carla Fayer, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari: sponsalia, matrimonio, dote: parte seconda*. (Roma: L’Erma di Bretschneider, 2005), 495.

¹⁹ Andrew Alföldi, “Hasta-Summa Imperii: The Spear as Embodiment of Sovereignty in Rome”, *American Journal of Archaeology* 63(1) (1959): 1–27.

магічні можливості, а сама церемонія була пов'язана з забобонами, що стосувались людського волосся. Правда він робить дуже спірне припущення, не підтверджене джерелами, що це був старий спис, який вийшов із вживання, тому що контакт з жінкою міг завдати шкоди бойовій зброї²⁰.

Знаменитий англійський етнограф Джеймс Джордж Фрейзер на численних прикладах з історії інших стародавніх народів показує, що для первісних людей волосся часто вважалося лігвом демонів, тоді як наречений і особливо наречена під час одруження були надзвичайно схильні до їхнього небезпечного впливу. Тому необхідно відганяти злих духів – звідси і використання спису, що добре підходить для захисту наречених, і який ще ефективніший, якщо він вбив людину²¹.

Розвиваючи цю думку, Макс Керрі та Артур Нокк звертають увагу на те, що цей спис був із залізним наконечником, а також, що вироби із заліза у стародавніх народів наділялися надприродною силою. Таким чином, вони пропонують гіпотезу, згідно з якою *hasta caelibaris* ніби подвоювала свій магічний вплив і, проведена через волосся нареченої, вичісувала або відлякувала злих духів, які могли там перебувати і нашкодити нареченим²².

Хендрік Вагенворт бачить подвоєння надприродних можливостей целібарного списа не в магічних здібностях заліза, а в магії крові. Голландський вчений, розбираючи пасаж Веррія Флакка про омийтий у крові вбитого гладіатора спис (Paul., 55, 3 *L caelibari hasta*) та повідомлення Плінія Старшого про успішні пологи, завдяки використанню витягнутого з людського тіла велитського списа (Plin., XXVIII, 6, 34), припускає, що в подібних випадках до магічної сили самої *hasta* додавалася магічна сила крові²³.

На погляд Ніколь Боель-Яннсен обряд *hasta caelibaris* – це пролог до обряду посвячення, що полягав у впорядкуванні зачіски нареченої, проте його мета – захистити насамперед нареченого за допомогою магії заліза та крові від небезпек, що криються у волоссі його майбутньої дружини²⁴.

Зі свого боку, Летиція Ля Фоллетт не погоджується з думкою М. Керрі та А. Нокка. Вона стверджує, що целібарний спис був символом магічної та ритуальної влади, проте його дотик до голови нареченої не ніс загрози для зловмисних чар дівчини, а, навпаки, слугував для надання їй сили. Подібно до того, як весільна зачіска, що використовувалась із деякими змінами весталками, символізувала цнотливість дівчини, а її фата, створена за зразком Фламініки Діаліс, символізувала сталість і вірність, так і “спис цнотливості” виконував символічне та ритуальне значення: він був талісманом мирного, щасливого та родючого союзу. І, як і сама дівчина, спис, символ війни і смерті, був переосмислений, щоб відігравати живлючу та життєдайну роль при її посвяченні, який запускає наречену на її власне поле битви²⁵.

На думку російської дослідниці Надії Кльонишевої, для римської нареченої необхідна була особлива зачіска: волосся дівчини поділяли на шість пасмів вістрям списа (*hasta caelibaris*; *hasta recurva*) і заплітали в коси. Поділ волосся саме списом повинно було забезпечити жіночу плодючість і міцний шлюб, крім того й самі коси – це символи міцного зв'язку та порядку. При цьому, правда, вона стверджує, що покривало (*flammeum*), вовняна пов'язка (*infula*), вінок із священних рослин несли апотропічне значення. Чому обряд целібарного списа примножував магічні можливості, а не грав ту ж захисну роль, залишається незрозумілим²⁶.

Частина вчених інтерпретує цей ритуал із юридичної точки зору. Ще італійський юрист Антоніо Зокко-Роза прийняв за основу одне з пояснень Веррія Флакка: “[...] наречена підпорядковується владі чоловіка за правом шлюбу, оскільки спис є найкращою зброєю і символом найвищої влади [...]” (Paul., 55, 3 *L caelibari hasta*), адже, на його думку: “це відповідало юридичному становищу дружини в ті часи, коли вона *in manum viri conveniebat* [...]”²⁷.

²⁰ Herbert Jennings Rose, *The Roman Questions of Plutarch*. (Oxford: Clarendon Press, 1924), 205.

²¹ James George Frazer, *The Fasti of Ovid*, t. 2. (London: Macmillan, 1929), 441–444.

²² Max Cary and Arthur Nock, “Magic Spears”, *The Classical Quarterly*. 21(3–4) (1927): 127.

²³ Hendrik Wagenvoort, *Roman Dynamism. Studies in ancient Roman Thought, Language and Custom*. (Oxford: Basil Blackwell, 1947), 182 sqq.

²⁴ Nicole Boils-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*. (Rome: École Française de Rome, 1993), 126.

²⁵ La Follette, “The Costume of the Roman Bride”, 60.

²⁶ Надежда Кленышева, *Семейные культы и ритуалы в Древнем Риме*, (автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук : спец. 07.00.03 “Всеобщая история (древний мир)”. Москва, 2011), 15–16.

²⁷ Antonio Zocco-Rosa, “Il significato giuridico di una cerimonia nuziale romana: la “caelibaris hasta”, *Atti del I Congresso Nazionale di Studi Romani*, t. 2. (Roma: Ist. Studi Romani, 1929), 263.

Цю ідею підтримав французький історик А. Ле Боннік. Він вважає, що *hasta caelibaris* – це символ верховної влади чоловіка над дружиною. Сам обряд целібарного списа – це “обряд посвячення”, якому піддавалися дівчата, які вперше виходили заміж, коли вони переходили до розряду матрон. При цьому вчений надає подвійного змісту цієї церемонії: поряд з “обрядом посвячення”, наречений ніби закріплював свою владу над дружиною²⁸.

Наслідуючи вищезгаданим історикам, Карен Херш припускає, що дотик “списа” до голови нареченої швидше символізував покірність нареченої її чоловікові, і ця дія повинна була демонструвати новий статус жінки, як слухняної дружини, добровільного сексуального партнера і в кінцевому рахунку майбутньої матері. І якщо спис уособлював владу чоловіка, то, ймовірно, він сприймався як фалос. Принаймні Тертуліан називає шпильку для наречених “дуже непристойною” (*lascivior*). Таким чином, подібний ритуал повинен уособлювати символічну дефлорацію. Щоправда, дослідниця обмовляється, що це лише припущення, оскільки в джерелах немає згадок, що у римлян зустрічалися асоціації списа з позбавленням цноти. Втім, грецькі ритуали, наприклад, в обрядах Артеміді Бравронської, пов’язані з ініціаціями, могли включати “символічну поразку” молодих дівчат списом, що уособлювало позбавлення цноти. Крім того, спис міг символізувати сімейний і аграрний достаток, і дуже показово, що Клавдіан у своїй епіталамії об’єднав ці мотиви в одному епізоді, коли, описуючи зачіску Венери, сказав, що вона “орає” (*arat*) волосся гребенем (*Claud., Epithal., 103*). До цього можна додати свідчення Плінія, що зброя, витягнута з убитих людей, дарує плодючість або любов (*Plin., XXVIII, 6, 34*), і, відповідно, спис на весіллі використовувався в якості сильного привороту, а також як символ достатку²⁹.

Карла Файєр у своїй праці, проводячи аналіз джерел та розбираючи різні точки зору стосовно значення таємничої церемонії *hasta caelibaris*, але не висловлюючи своєї думки з цього приводу, підбиває досить невтішний підсумок тривалої дискусії словами А. Россбаха: “значення целібарного списа досі залишається не з’ясованим”³⁰.

Уривчастість та суперечливість джерел, а також спекотні суперечки сучасних дослідників дозволяють нам знову звернутися до вивчення цієї проблеми. На наш погляд, щодо *hasta caelibaris* слід порушити декілька питань: як вона могла виглядати, для чого використовувалася у весільному ритуалі і якою була мета церемонії?

Насамперед звернемося до проблеми зовнішнього вигляду *hasta caelibaris*. Як ми бачили, Веррій Флакк і Арнобій говорять про спис (*hasta*), Овідій описує “загнутий назад спис” (*hasta recurva*), Плутарх розповідає про вістря дротика (б0чмЮ дпсбфЯпх), тоді як Тертуліан та Клавдіан називають її “шпилькою” (*acus*). При цьому слід врахувати, що повідомлення останніх досить пізні, і тому дуже не надійні і, навпаки, свідчення Овідія і тим паче Веррія Флакка, антиквара, який безпосередньо займався вивченням римських старожитностей, на наш погляд, мають під собою вагу. Останній каже, що *hasta caelibaris* – це запозичений римлянами у сабіян спис, який вони називали *curis*, і з яким зображувалась богиня Юнона Куріта³¹.

Г. Дж. Роуз, на підставі даних Овідія, який називає спис “вигнутим” (*recurvus*) (*Ovid., Fasti, II, 560*), і відштовхуючись від значення латинського прикметника *curvus* (кривий) припустив, що для обряду целібарного списа використовувався стара *hasta*, котра вже вийшла із вживання, тому що її контакт із жінкою міг би завдати шкоди бойовій зброї³². Однак текст Веррія, в якому вказується, що зброя виймалася з тіла гладіатора, ясно показує, що це був спис у хорошому стані, оскільки він щойно був використаний. Більш того, значення *curvus* і *recurvus* не зовсім однакове: приставка, очевидно, додає ідею про те, що об’єкт був навмисно вигнутий. А. Ле Боннік знаходить у Овідія єдине аналогічне вживання слова *recurvus*: поет вживає його для опису мідних рибальських гачків³³. Отже, залізний

²⁸ Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 127–129. Цілком справедлива критика такого підходу у Н. Боельс-Янссен (*Boëls-Janssen, La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque, 120–123*).

²⁹ Karen Hersch, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 83–84.

³⁰ Fayer, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari: sponsalia, matrimonio, dote: parte seconda*, 492–495.

³¹ Докл. про Юнону Куріту див. Paul., 43, 5 L Curitim; Paul., 56, 21 L curiales mensae; Fest., 302, 17 L Quiri-.

³² Rose, *The Roman Questions of Plutarch*, 87.

³³ *aera recurva* (“зігнуті мідні гачки”; *Ovid., Rem. Am. 210; Fast. 6, 240*); Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 119.

³⁴ Цей обряд був характерний для багатьох стародавніх народів, як приклад, можна привести роботу про скандинавські зламани мечі Х. Л. Ааннестад: Hanne Aannestad, “Charisma, Violence and Weapons. The Broken Swords of the Vikings”, *Charismatic Objects: from Roman Times to the Middle Ages*, edited by Marianne Vedeler, Ingunn Rīstad, Elna Kristoffersen and Zanette Glīrstad. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018), 147–166, а також дані ілюстративного каталогу скандинавських зламаних або навмисно пошкоджених мечів: Федор Андрощук, *Мечи викингов*. (Київ: Простор, 2013).

наконечник списа, як і мідні гачки, був спеціально вигнутий. І оскільки в похованнях археологи іноді знаходять зброю, погнуту чи зламану для того, щоб уникнути ворожих дій з боку мертвих³⁴, можна припустити, за словами А. Ле Бонніка, що *hasta recurva* – це “спис, залізний наконечник якого був зігнутий, щоб зробити його нешкідливим³⁵”. Гіпотеза французького вченого, звичайно, недоказова, але дуже приваблива.

Таким чином можна з упевненістю сказати, що *hasta caelibaris* – це сабінський спис-”куріс”, запозичений римлянами, який використовувався на війні, а пізніше й у гладіаторських боях. Його залізне вістря, мабуть, було зігнуто навмисно з метою магічної обережності.

Можна тільки припускати, як целібарний спис використовувався, щоб упорядкувати волосся нареченої. Не ясно, чи пригладжувалося волосся плоскою частиною списа, чи вістрям або гострою гранню проводили по голові, щоб розділити волосся на проділ, як стверджує Плутарх, чи, що дуже неймовірно, воно просто підтримувало зачіску як звичайна шпилька. У той самий час німецький вчений XIX ст. А. Россбах зробив важливе припущення про те, що *hasta caelibaris* застосовувалася для формування “шести пасм” (*seni crines*; див. Fest., 454, 23 L *senis crinibus*), при тому, що в джерелах про цей зв’язок згадок немає взагалі³⁶, якщо тільки не розглядати *acus* Тертуліана та Клавдіана як целібарний спис (Tert., Virg. Vel., 12, 3; Claud., Epithal., X, 284–285).

Ця гіпотеза прийнята більшістю вчених³⁷, хоча його точка зору, згідно з якою використання списа для укладання волосся було символічним наслідуванням більш раннього звичаю підстригання волосся нареченої, була відкинута відносно недавно. Л. Ля Фоллетт та Рекс Воллес переконливо показали, що немає жодних підстав стверджувати, що волосся римських наречених остригалось так само, як і у весталок (див. Paul., 50, 12 L *capillatam vel capillarem arborem*)³⁸.

Як відомо, Фест повідомляє, що римські наречені та весталки носили однакову зачіску (Fest., 454, 23 L *senis crinibus*). Відштовхуючись від цих даних, багато дослідників ретельно вивчали статуї і зображення весталок, які збереглися, щоб краще зрозуміти зовнішній вигляд наречених. В результаті деякі з них почали об’єднувати “вовняні шнурки” (*infulae*), що носилися весталками і спадали вниз на шию петлями, з “шістьма пасмами” (*seni crines*), інші стверджували, що коси, які, як здається, укладені на головах у статуй весталок, і є *seni crines*³⁹.

У свою чергу, М. Тореллі, наново пропрацювавши письмові та археологічні джерела, дійшов висновку, що зображення весталок не мають *seni crines*, а мають лише прикраси – інфули. На його думку, можливо, що коси, укладені на голові нареченої, показаної на весільному рельєфі римського саркофага, що зберігається в Ермітажі, – це єдине художнє зображення нареченої, що збереглося, з *seni crines*⁴⁰. У той же час, К. Херш звертає увагу на те, що античні джерела жодного разу не згадують весталок у своїх поясненнях щодо *hasta caelibaris*, яка, власне, використовувалася для створення “шести пасм”. За нею, весталки використовували інший аксесуар, щоб заплести свої коси, що породжує очевидні сумніви в повній ідентичності зачісок римської нареченої і весталки⁴¹.

З повідомлення Тертуліана стає зрозумілим, що наречений, за допомогою целібарного списа роблять повсякденну зачіску матрони:

“[...] a capite quidem ipso deponentes quod fuerunt vertunt capillum et *acu lasciviore* comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisam apertam professae mulieritatem⁴²” (Tert., Virg. Vel., 12, 3).

К. Херш із цього приводу зауважує, що Тертуліан тут, очевидно, описував весілля, яке він розглядав як церемонію, що відзначає повноліття дівчинки. Весілля таким чином знаменувало зміну її статусу, тепер її розглядали і як “дорослу жінку” (*mulier*) і як “заміжню” (*matrona*)⁴³.

³⁵ Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 120.

³⁶ Rossbach, *Untersuchungen über die römische Ehe*, 289–291.

³⁷ Попівн. Rage-Brocard, *Rites de Mariage: La Deductio in Domum Mariti*, 21, n. 5; Treggiari, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the time of Ulpian*, 163; Fayer, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari: sponsalia, matrimonio, dote: parte seconda*, 490–495; Hersch, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*, 82.

³⁸ La Follette and Wallace, “Latin Seni Crines and the Hair Style of Roman Brides”, 43–48.

³⁹ Докл. про це див. Hersch, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*, 79–80.

⁴⁰ Torelli, *Lavinio e Roma. Riti iniziatici e matrimonio tra archeologia e storia*, 33–38.

⁴¹ Hersch, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*, 82.

⁴² “[...] притому, відмовляючись (починаючи безпосередньо з голови) від старої подоби, вони змінюють зачіску і дуже непристойною шпилькою заплітають собі кучері, відкрито заявляючи прибраним з чола волоссям про свою жіночу зрілість”.

⁴³ Hersch, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*, 78.

Слід зазначити, що дослідники з “шістьма пасмами” (*seni crines*) пов’язують *vittae laneae*, що скріплювали їх. А. Россбах уявляв собі зачіску нареченої в такий спосіб: пучки волосся, розчесані за допомогою целібарного списа, перепліталися “вовняними пов’язками” (*vittae laneae*) і спадали на шию⁴⁴. На наш погляд, ближче до істини М. Раж-Брокар, С. Треджіарі та К. Файер, які вважають, що мова йде про коси або локони, зроблені за допомогою *hasta caelibaris*, які обмотувалися навколо голови і перепліталися за допомогою стрічок з вовни⁴⁵.

Залишилося з’ясувати останнє питання щодо значення церемонії *hasta caelibaris*. Дані Веррії Флакка про те, що спис виймався з тіла вбитого гладіатора, дуже незвичайні, але немає причин вважати, що це було не так. Думка А. Россбаха, що целібарний спис тільки символічно торкався трупа, явно суперечить повідомленню джерела⁴⁶. Також не можна до кінця прийняти точку зору А. Ле Бонніка, згідно з якою не виключено, що ми маємо справу з недавніми забобонами, що додалися до первісного обряду та, можливо, змінили його первісну природу⁴⁷. *Причому первісний зміст церемонії був незрозумілий вже в епоху імператора Августа*.

Так, Веррій Флакк пропонував щонайменше чотири різні пояснення: 1) або це символ шлюбного союзу – чоловік “пронизує” дружину, як спис гладіатора; 2) або спис – це знак Юнони, під захистом якої були матрони; 3) або це символ чоловіка, що віщує народження доброго потомства; 4) або спис символізує владу чоловіка над дружиною.

Дещо пізніше Плутарх представив свої пояснення: 1) цей спис нагадує, що перші шлюби з сабінянками були укладені за допомогою насильства; 2) дружина воїна повинна готуватися до скромного та простого життя; 3) спис символізує міцність шлюбу, оскільки лише залізо може його розірвати; 4) спис, як атрибут Юнони, захищає заміжніх жінок.

Деякі з цих досить наївних спроб насправді викликали в сучасних вчених інтерес та наукові коментарі. Згадка Плутарха про зв’язок целібарного списа з легендою про викрадення сабіянок привела німецького вченого XIX ст. Рудольфа Генріха Клаузена до думки, що ця церемонія була символічним проявом насильства, що здійснювалося над незайманою під час шлюбу, подібного до того злочинця, котре полягає у вириванні її з обіймів матері⁴⁸. А. Ле Боннік критикує цю точку зору і зазначає, що не можна пояснювати обряд *hasta caelibaris* проявом, навіть символічним, насильства, адже операція полягає лише в укладанні волосся нареченої, що аж ніяк не може розглядатися як акт насильства⁴⁹.

Заяви обох стародавніх авторів про те, що спис є атрибутом Юнони, богині шлюбу, той же А. Ле Боннік справедливо спростовує, адже це Юнона Куріта, яка була богинею війни і зображувалась озброєною щитом та списом й тому не мала нічого спільного з римським шлюбом. Очевидно, римляни цю богиню запозичили, вона вважалася захисницею містечок Тибур і Фалери, хоча, можливо, спочатку вона була божеством міста Кури, як впливає з її імені⁵⁰.

У свою чергу французький дослідник вважає, що останнє пояснення Веррії Флакка, згідно з яким *hasta* є символом влади чоловіка, має під собою історичну основу. На його думку, саме майбутній чоловік, торкаючись наконечником списа до голови нової дружини, демонструє свій суверенітет і своє право власності над нею. Сам обряд целібарного списа – це “обряд посвяти”, якому піддавалися дівчата, які вперше виходять заміж, коли вони переходили в розряд матрон. Церемонію мав провести сам жених, звідки й саме найменування цього обряду “холостяцький спис”. Очевидно, це був

⁴⁴ Rossbach, *Untersuchungen über die römische Ehe*, 287; *від* Kelly Olson, *Dress and the Roman Woman: Self-Presentation and Society*. (London: Routledge, 2008), 36–39; Lauren Caldwell, *Roman Girlhood and the Fashioning of Femininity*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 56–57.

⁴⁵ Rage-Brocard, *Rites de Mariage: La Deductio in Domum Mariti*. 21; Treggiari, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the time of Ulpian*, 163; Fayer, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari: sponsalia, matrimonio, dote: parte seconda*, 495–496. Цікаво, що перукар з американського міста Балтімор Джулія Стівенс у 2013 р. заявила, що їй вдалося відтворити зачіску римських наречених. Свою доповідь Дж. Стівенс представила на щорічній зустрічі Археологічного Інституту в Сієті. Загалом її дуже докладна реконструкція, знята на відео з покроковими коментарями, збігається з уявленнями М. Раж-Брокар, С. Треджіарі та ін. (див. Stephanie Pappas, “Ancient Rome’s hairdo for Vesta virgins re-created”, доступно 14 травня 2023, http://www.nbcnews.com/id/50417111/ns/technology_and_science-science/#.UTY91fYREc).

⁴⁶ Rossbach, *Untersuchungen über die römische Ehe*, 290.

⁴⁷ Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 127.

⁴⁸ Rudolf Heinrich Klausen, *Aeneas und die Penaten*, t. 2. (Hambourg–Gotha: Verlag von Friedrich und Andreas Derthes, 1839), 749.

⁴⁹ Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 122.

⁵⁰ Там само.

символічний жест майбутнього чоловіка, за допомогою якого він намічав кінчиком списа розподіл волосся нареченої на шість кіс. При цьому вчений надає подвійний зміст цієї церемонії: поряд з “обрядом посвяти” нареченої в матрони, молодий ніби закріплював свою владу над дружиною, яка, відсторонена від батьківської влади, відтепер підпорядковувалась владі чоловіка. Більше того, А. Ле Боннік інтерпретував використання *hasta caelibaris* як акт *vindicatio* чоловіка щодо своєї дружини⁵¹.

З критикою такої інтерпретації виступила Н. Боель-Яннсен. Вона вказує, що спис символізував *imperium*, “військову силу” (наприклад, продаж полонених *sub hasta*), тоді як *pater familias* мав *manus*, “сімейну владу”, над дружиною та дітьми разом узятими. Якщо надати використанню списа у весільному ритуалі значення, яке можна порівняти зі значенням *vindicatio*, то ця влада була б не *manus*, а *imperium*, який чоловік набував за допомогою накладення списа. Далі, акт віндикації, насамперед, – публічна церемонія, а обряд *hasta caelibaris* використовувався лише у приватному порядку: туалет римської нареченої аж ніяк не міг бути публічною церемонією, що мала юридичне значення. Нарешті, *manus* заснований не на силі, але полягав в юридичній неповноцінності жінок та дітей⁵².

Крім того, ця інтерпретація передбачає, що саме чоловік використовує *hasta caelibaris* для відстоювання своїх прав на дружину. А. Ле Боннік прямо пише: “лише наречений міг зробити цей символічний жест”⁵³. Однак немає жодних доказів того, що насправді керував цим обрядом саме чоловік. У джерелах використовуються пасивні чи безособові висловлювання, які припускають, що обряд був частиною загального догляду за нареченою і, отже, був обов’язком жінки, яка, згідно з традиціями всіх цивілізацій, брала на себе це завдання: мати, подружка нареченої, служки дому нареченої, але вже точно не молодий. Все говорить про те, що він не міг би здійснити цей жест навіть сам: важко уявити, щоб він уранці в день весілля пішов у будинок своєї майбутньої дружини, щоб провести цю дію. Навпаки, у більшості випадків шлюбні традиції наказують нареченому не бачитися зі своєю майбутньою дружиною до церемонії. Всі свідчення показують, що наречений чекає виходу нареченої перед її дверима або зустрічає її біля дверей подружнього будинку *aqua et igni*, і навіть тоді вона прихована великою фатою. Н. Боель-Яннсен запитує: “як міг здивуватися Марс, коли він побачив Анну під весільною фатою, як щоб він до цього сам приймав участь у її туалеті?” Очевидно, що присутність нареченого в будинку майбутньої дружини до церемонії одруження була б абсолютно безглуздою: тому він не міг зробити цей обряд сам⁵⁴.

Щоб пояснити обряд целібарного списа, безсумнівно, слід звернутися до його трактування як магічного обряду, запропонованого ще Х. Дж. Роузом і Дж. Дж. Фрейзером⁵⁵, до яких приєдналися з різними коригуваннями М. Керрі, А. Нокк, Х. Вагенворт, Н. Боель-Яннсен, Л. Ля Фоллетт та Н. Кльонишева⁵⁶. Однак, на нашу думку, інтерпретації вищезгаданих вчених слід уточнити.

Н. Боель-Яннсен, розвиваючи точку зору Х. Дж. Роуза і Дж. Дж. Фрейзера про те, що волосся несуть магічну небезпеку, справедливо зазначає, що акцент необхідно зробити саме на жіночому волоссі. Вона вважає, що саме з цього погляду можна зрозуміти використання списа в зачісці нареченої, оскільки йдеться не про захист нареченої, а про захист молодого від небезпеки, яку представляє магічна сила волосся його майбутньої дружини⁵⁷. На її думку, жіноче волосся було об’єктом особливих забобонів, оскільки його довжина – один із найбільш помітних атрибутів жіночності і, будучи однією з головних спокус сексуальної чарівності жінки, символізував небезпеку, яку жінка становить для чоловіка. Жінка, що вільно виставляла напоказ своє волосся, провокувала чоловіка тілесно, і загадковий характер цього потягу, який непереборно штовхав чоловіка до жінки, здавався обумовленим магічною силою жіночності.

Римлянка могла з’явитися на публіці з розпущеним волоссям лише у певних випадках, що вимагали вивільнення магічної сили жінки. Таким чином, вільно виставлене жіноче волосся вивільняло всю

⁵¹ Boëls-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, 127–129.

⁵² Там само, 120–121.

⁵³ Le Bonniec, “Le témoignage d’Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 127.

⁵⁴ Boëls-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, 121–122.

⁵⁵ Rose, *The Roman Questions of Plutarch*, 205; Frazer, *The Fasti of Ovid*, t. 2, 441–444.

⁵⁶ Cary and Nock, “*Magic Spears*”, 127; Wagenvoort, *Roman Dynamism. Studies in ancient Roman Thought, Language and Custom*, 182 sqq.; Boëls-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, 126; La Follette, “*The Costume of the Roman Bride*”, 60; Кленьшева, *Семейные культы и ритуалы в Древнем Риме*, 15–16.

⁵⁷ Boëls-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, 124.

апотропну силу жіночності. Так, наприклад, під час церемоній чи заклинань, під час моління римлянки розпускали волосся. Однак будь-який вузол, на думку французької дослідниці, мав перешкоджати цьому. Ось чому нареченій слід було заплітати коси, використовуючи наконечник списа, який повинен був очистити їх від злих жіночих чар. Сама зачіска, символ цнотливості нареченої, означала, що вона відмовлялася демонструвати свою небезпечну жіночу чарівність та зобов'язувалася поважати сексуальний та моральний ідеал статусу матері. Тільки після цієї обережності чоловік міг без страху наближатися до дружини⁵⁸.

На нашу думку, подібне трактування досить спірне. Ми вважаємо, що тут слід зробити акцент саме на косах нареченої, а не на магійній сексуальності жіночого волосся, як на це вказує Н. Боель-Яннсен. Вона справді має рацію, коли каже, що розпущене волосся вивільняє надприродні здібності, але саме тому, що ці можливості “запечатуються” і “зберігаються” в косах. Самі коси – це символи міцного зв'язку та порядку. Крім того, якщо ми візьмемо за основу твердження М. Раж-Брокер, С. Треджіарі та К. Файер, що коси (*seni crines*), зроблені за допомогою *hasta caelibaris*, обмотувалися навколо голови⁵⁹, то тут можна побачити натяк на півмісяць, тобто знак Місяця, бо широко звісно, що в багатьох культурах коса, яку обернули навколо голови, була символом місячного серпа.

У Римі були широко поширені забобони про глибоку спорідненість жіночої природи з місячним божеством, на це вказує сама Н. Боель-Яннсен⁶⁰. Римляни пов'язували циклічність фізіологічного життя жінки з періодичністю місячних фаз. Невипадково богиню, що у Римі стежила за жіночими менструаціями, звали Мена, ім'я, взяте, як і назва календарного місяця – *mensis*, від кореня, що означає “міряти” (*Aug., De civ. dei*, 7, 2). Материнство також передбачало аналогію римлянки з Місяцем, який прибуває та зменшується. Таким чином, вона знаходилася під заступництвом місячного божества і брала участь у його множинній природі. Місяць, як божество жіночого роду виступав покровителем плідності жінки. Згідно з римськими уявленнями, це божество торкається світу мертвих і привидів. Богиня Місяцю – це грізна богиня, “Цариця Ночі”, “Чорний Місяць”, “Інфернальна Чарівниця”. Нарешті, вона також і “Божественна Прядильниця”, “Ткаля Долі”, яка вимірювала і ділила долю кожної людини⁶¹. Великій богині-матері Юноні присвячені всі календи, які відзначають щомісяця народження нового Місяця, що вказує на її місячну природу (*Ovid., Fasti*, I, 55; *Macrobius., Satur.*, I, 15, 18). Вшанування римлянами Діани Немійської, захисниці жіночої родючості, місячна природа якої не підлягає сумніву, добре відома. Безперечно, багато елементів релігійного статусу римлянок можна пояснити їхньою близькістю до місячного божества. Отже, ми вважаємо, що зачіска *seni crines*, яка робилася за допомогою *hasta caelibaris* і представляла собою шість кіс, які було обернуто навколо голови, вказувала на зв'язок нареченої з місячним божеством і його могутністю та “зберігала” в собі магійні здібності, які надавали їй сил і в тому числі плідності.

Щодо самого списа, то він, безсумнівно, в очах римлян мав свою магійну силу. Вивчаючи феціальний обряд Жан Байє дійшов висновку, що *hasta* феціалів, виготовлялася з кизилу, чия деревина була червоного кольору, який вказував на магійну суть списа⁶². Безперечно, слід погодитися з точкою зору М. Керрі та А. Нокка, які наводять численні приклади того, що залізний наконечник подвоював надприродний вплив списа⁶³. Також слід врахувати думку Х. Вагенворта, який наголошує на важливості магії крові⁶⁴. І тут важливим є повідомлення Плінія Старшого, що для успішних пологів необхідний вимочений в крові спис (Plin., XXVIII, 6, 34), яке по суті схоже з пасажем Веррія Флакка про омийтий у крові вбитого гладіатора спис (Paul., 55, 3 *L caelibari hasta*). Таким чином, тут ми бачимо потроєння магійної сили бойової зброї.

Щодо самої назви *hasta caelibaris*, то прикметник походить від іменника *caelebs* (холостий). На це прямо вказує Прісціан, який зазначає, що іменники і прикметники III відм. замість закінчення *-is* в *gen. sg.* отримуючи флексію *-blis*, утворюють нові форми, як наприклад “*caelebs, caelibis, caelibalis*”

⁵⁸ Boëls-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, 8–11.

⁵⁹ Rage-Brocard, *Rites de Mariage: La Deductio in Domum Mariti*, 21; Treggiari, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the time of Ulpian*, 163; Fayer, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari: sponsalia, matrimonio, dote: parte seconda*, 495–496.

⁶⁰ Boëls-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, 12–13.

⁶¹ Докл. див.: Мірча Еліаде, *Трактат з історії релігій*, з французької переклав Олексій Панич. (Київ: Дух і літера, 2016), 183 слл.

⁶² Jean Bayet, “Le rite du fécial et le cornouiller magique”. *Mélanges de l'École française de Rome*. 52 (1935): 75–76.

⁶³ Cary and Nock, “*Magic Spears*”, 127.

⁶⁴ Wagenvoort, *Roman Dynamism. Studies in ancient Roman Thought, Language and Custom* 182 sqq.

(Prisc., p. 631 Putsch.). Відповідно, словосполучення *hasta caelibaris* можна перекласти як “холостяцький спис”. Тоді цілком розумно припустити, як це робить А. Ле Боннік, що сам спис спочатку мав належати нареченому, тобто холостяку, який скоро перестане бути таким⁶⁵. У той же час використання *hasta* показує, що наречений спочатку був воїном, і дуже показово, що в Стародавньому Римі шлюб був заборонений у березні, коли відкривався військовий сезон.

Звідси випливає, що звичай знімати спис з тіла вбитого на арені гладіатора, на який вказує Веррій Флакк, не є забобонами епохи Августа, що спотворює первісну сутність обряду, а навпаки, він зберіг надзвичайно давні вірування про магічні властивості переможного списа, заліза та крові. Можна припустити слідом за Н. Боель-Яннсен, що, можливо, ми маємо тут слід архаїчного обряду посвячення, що цілком вийшов із вживання в пізніші часи, коли первісний обряд вимагав, щоб наречений посилав майбутній дружині спис, яким він убив свого першого ворога: можливо, це була необхідна умова для того, щоб він зміг вийти з категорії холостяків. Молодий чоловік також мав проявити себе, подарувавши своїй нареченій спис, забарвлений кров'ю першого вбитого ним ворога. Пізніше, очевидно, довелося відмовитися від дозволу молодому римлянину надсилати такий подарунок своїй майбутній дружині, втім старі забобони спонукали деяких придбати “вбивчий” спис на гладіаторській арені, єдиному найближчому місці бою⁶⁶.

Підсумовуючи, слід зазначити, що інтерес до загадкового обряду *hasta caelibaris* в епоху імператора Августа цілком зрозумілий, якщо врахувати офіційну позицію уряду щодо відновлення старовинних традицій та звичаїв. Забобони за часів раннього Принципату, пов'язані з надприродними можливостями списа, витягнутого з тіла мертвого гладіатора, зберегли надзвичайно давні вірування про магічні властивості переможного списа, забарвленого в крові ворога. Спочатку, як можна вважати, такий спис надсилав молодий воїн своїй нареченій, бажаючи таким чином вийти з категорії *caelebes* і укласти шлюб. Сам спис – *hasta caelibaris* – являв собою сабінський спис-”куріс”, запозичений римлянами, який використовувалося на війні, а пізніше і в гладіаторських боях. Його залізний наконечник, мабуть, був зігнутий навмисно з метою магічної обережності. Можна тільки припускати, як целібарний спис використовувався, щоб упорядкувати волосся нареченої, – з його допомогою волосся або пригладжувалося плоскою частиною списа, або вістрям чи гострою гранню проводили по голові, щоб розділити волосся на проділ. Сама по собі зачіска нареченої *seni crines*, що робилася за допомогою *hasta caelibaris* і являла собою шість кіс, обгорнутих навколо голови і переплєтених за допомогою стрічок зі священної вовни, вказувала на зв'язок нареченої з місячним божеством і з його могутністю та “зберігала” в собі магічні здібності, які надавали їй сил. Мета церемонії *hasta caelibaris* полягала в наступному. Це був магічний ритуал, коли військовий спис, що мав потрійну “чарівну” силу (його власні надприродні можливості множив наконечник із заліза, а людська кров на ньому потроювала їх), торкався жіночого волосся, що запліталася у спеціальну зачіску *seni crines*, яка також мала величезну магічну силу, для того, щоб за допомогою цієї об'єднаної чудодійної енергії захистити нареченого і наречену під час весільних обрядів та забезпечити жіночу плодючість та міцний шлюб.

REFERENCES

- Aannestad, Hanne. “Charisma, Violence and Weapons. The Broken Swords of the Vikings”. *Charismatic Objects: from Roman Times to the Middle Ages*, edited by Marianne Vedeler, Ingunn Røstad, Elna Kristoffersen and Zanette Glørstad. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018. 147–166.
- Alföldi, Andrew. “Hasta–Summa Imperii: The Spear as Embodiment of Sovereignty in Rome”. *American Journal of Archaeology* 63(1) (1959): 1–27.
- Androshchuk, Fedor. *Mechi vikingov*. Kiev: Prostir, 2013. (in Russian).
- Bayet, Jean. “Le rite du fécial et le cornouiller magique”. *Mélanges de l'École française de Rome*. 52 (1935): 29–76.
- Boels-Janssen, Nicole. *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*. Rome: École Française de Rome, 1993.
- Caldwell, Lauren. *Roman Girlhood and the Fashioning of Femininity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Cary, Max and Arthur Nock. “Magic Spears”. *The Classical Quarterly*. 21(3–4) (1927): 122–127.
- Dragendorff, Hans. “Die Amstracht der Vestalinnen”. *Rheinisches Museum für Philologie* 51 (1896): 281–302.
- Eliade, Mircea. *Traktat z istorii religii, z frantsuzkoi pereklav Olexii Panych*. Kyiv: Dukh i litera, 2016. (in Ukrainian).

⁶⁵ Le Bonniec, “Le témoignage d'Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain”, 127.

⁶⁶ Boels-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, 126.

- Fayer, Carla. *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari: sponsalia, matrimonio, dote: parte seconda*. Roma: L'Erma di Bretschneider, 2005.
- Frazer, James George. *The Fasti of Ovid*, t. 2. London: Macmillan, 1929.
- Hersch, Karen. *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Klausen, Rudolf Heinrich. *Aeneas und die Penaten*, t. 2. Hambourg–Gotha: Verlag von Friedrich und Andreas Derthes, 1839.
- Klenysheva, Nadezhda. *Semeinye kul'ty i rytuali v Drevnem Rime*: avtoref. diss. na soiskanie uchenoi stepeni kand. ist. nauk: spets. 07.00.03 "Vseobshchaia istoriia (drevnyi mir)". Moskva, 2011. (in Russian).
- Le Bonniec, Henry. "Le témoignage d'Arnobé sur deux rites archaïques du mariage romain". *Revue des Études Latines* 54 (1976): 110–129.
- La Follette, Laetitia. "The Costume of the Roman Bride". *The World of Roman Costume*, edited by Judi Lynn Sebesta, Larissa Bonfante. Madison: The University of Wisconsin Press, 2001. 54–64.
- La Follette, Laetitia and Rex Wallace. "Latin Seni Crines and the Hair Style of Roman Brides". *Syllecta Classica* 4 (1993): 43–48.
- Marquardt, Joachim. *Das Privatleben der Römer*. Leipzig: S. Hirzel, 1886.
- Olson, Kelly. *Dress and the Roman Woman: Self-Presentation and Society*. London: Routledge, 2008.
- Pappas, Stephanie. "Ancient Rome's hairdo for Vesta virgins re-created", dostupno 14 travnya 2023, http://www.nbcnews.com/id/5041711/ns/technology_and_science-science/#.UTYf91fYREc.
- Rage-Brocard, Madeleine. *Rites de Mariage: La Deductio in Domum Mariti*. Paris: Gautier, 1934.
- Rose, Herbert Jennings. *The Roman Questions of Plutarch*. Oxford: Clarendon Press, 1924.
- Rosbach, August. *Untersuchungen über die römische Ehe*. Stuttgart: C. Macken, 1853.
- Samter, Ernst. *Familienfeste der Griechen und Römer*. Berlin: G. Reimer, 1901.
- Sensi, Luigi. "Ornatus e status sociale delle donne Romane". *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia Perugia* 4 (1980/81): 55–102.
- Tokarev, Andrei. "Mesto lozunya res publica restituta i politiki restitutio v politiko-ideolohicheskomy urehulirovaniy Oktaviana 28–27 hh. do n. e.". *Drevnosti–2010: Kharkovskii istoriko-arkheolohicheskii ezhegodnik*, vyp. 9. Kharkov: NTMT, 2010. 37–49. (in Russian).
- Torelli, Mario. *Lavinio e Roma. Riti iniziatici e matrimonio tra archeologia e storia*. Rome: Quasar, 1984.
- Treggiari, Susan. *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the time of Ulpian*. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Wagenvoort, Hendrik. *Roman Dynamism. Studies in ancient Roman Thought, Language and Custom*. Oxford: Basil Blackwell, 1947.
- Zocco-Rosa, Antonio. "Il significato giuridico di una cerimonia nuziale romana: la "caelibaris hasta". *Atti del I Congresso Nazionale di Studi Romani*, t. 2. Roma: Ist. Studi Romani, 1929. 263–265.

TO THE QUESTION ABOUT THE HASTA CAELIBARIS

Andrii TOKAREV

V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of Ancient World and Middle Age
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022
e-mail: a.m.tokarev@karazin.ua
ORCID 0000-0003-1069-5291

The mysterious rite of hasta caelibaris, highly likely revived in the Augustan time, has given rise to endless debate and numerous interpretations in historiography, sometimes contradicting each other. At the same time, three directions have emerged: some scientists believe that it was a hairdressing tool, others see a magical rite in the celibate spear, and still others try to explain it from a legal point of view. Moreover, disputes continue even within these directions. The situation is complicated by the fact that source reports about hasta caelibaris are extremely few and lapidary. Only two rather naive attempts to explain the meaning of the ritual of Verrius Flaccus and Plutarch have reached us. All this makes it possible to reconsider this issue and try to find out what a celibate spear could look like, why it was used in a wedding ritual and what the purpose of the ceremony was. In our opinion, superstitions during the Early Principate associated with the supernatural capabilities of a spear drawn from the body of a dead gladiator preserved extremely ancient beliefs about the magical properties of a victorious spear stained with the blood of an enemy. Initially, as one can assume, such a spear was sent by a young warrior to his bride, thus wanting to leave the category of caelebes and enter into marriage. The spear itself – hasta caelibaris – was a Sabine spear – "curis", borrowed by the Romans, which was used in war, and later in gladiator battles. Its iron tip was apparently bent deliberately as a magical precaution. The opinion that an old, damaged, bent spear was used does not find support in ancient sources. One can only guess how the celibate spear was used to tidy up the bride's hair; with its help, the hair was either smoothed with the flat part of the spear, or the point or sharp edge was drawn over the head to part the hair. We should reject the point of view according to which the hair of the future matron was cut with some kind of hairdressing instrument or was pinned with a special hairpin. The bride's hairstyle itself, seni

crines, was done with the help of hasta caelibaris, and consisted of six braids wrapped around the head and intertwined with ribbons of sacred wool, indicating the bride's connection with the lunar deity and his power and "retaining" magical abilities that gave her strength. At the same time, as many researchers believe, the hairstyle was done not by the groom, who was not allowed to see the bride until the wedding itself, but by women from the bride's entourage, perhaps it was her mother, or a pronuba – a bridesmaid, or a maid. The purpose of the hasta caelibaris ceremony was as follows. It was a magical ritual when a military spear, which had triple the "magical" power (its own supernatural powers were multiplied by the tip of iron, and the human blood on it tripled them) touched a woman's hair, braided into a special hairstyle seni crines, which also possessed enormous magical power, in order to, with the help of this combined miraculous energy, protect the bride and groom during wedding ceremonies and ensure female fertility and a strong marriage. We believe that we should discard the established point of view, according to which evil spells were expelled from the hair of the newlywed with the help of a magic spear.

Key words: hasta caelibaris, celibate spear, seni crines, "six strands", magical rite.